

הרב ראובן מכר את החמץ של כל בני קהילתו לגוי. באמצע חול המועד מת הגוי, והשאיר שני בנים, האחד גוי כמוהו, והשני גר צדק בשם שמעון. בעקבות מאורע זה התעוררו כמה שאלות:

- האם יוכלו בני הקהילה להחזיר לבעלותם את החמץ לאחר הפסח?
- האם שמעון הגר נכשל באיסור "בל יראה" ו"בל ימצא" מחמת החמץ שירש?
- האם כל החמץ, או לפחות חלקו שהגיע לידי שמעון הגר, הפך להיות "חמץ שעבר עליו הפסח", שאסור בהנאה?

- א. חשיבות הבעיה שלפנינו ומבנה השיעור
- ב. מכירת חמץ – תקציר העניין
- ג. הספקות בבנו הגר של הקונה הגוי
- ד. קניין בין יהודי לגוי פוקע בהתגירותו
- ה. הפקר החמץ מחמת הגירות
- ו. ירושת גר את ממון אביו
- ז. ירושת הבן הגוי את החמץ שקנה אביו
- ח. שעבוד החמץ לפירעון החוב ע"י הגוי הירוש
- ט. "בל יראה" בחמץ משועבד
- י. תקנת הגאונים לגבות מיתומים
- יא. חלות תקנת הגאונים גם על גויים
- יב. עצות נוספות
- יג. סיכום ומסקנות

הערה: הדברים נכתבו לצורך לימוד, ובשום אופן לא להלכה

ד פ י - ע י ו ן

ב

א. חשיבות הבעיה שלפנינו ומבנה השיעור

המקרה שלפנינו מהווה בעיה של ממש, שהטרידה בעבר ומטרידה בהווה את גדולי הפוסקים (ובעיקר החלק של החמץ שנופל בידי בנו הגוי של הגוי שמת), שכן יש כאן **פירצה משמעותית** בחומת "מכירת חמץ", באופן שעלול להיות שהחמץ שנמכר לפני חג הפסח בפרוטות (וערכו האמיתי כמה מיליונים) – שוב לא יחזור לידי המוכר, וההפסד גדול עד מאד.

לשם הרגשת חשיבות הנושא – נביא כמה התבטאויות ששמענו בעניין זה :

- **אחד מגדולי פוסקי זמנינו:** אכן יש בזה בעיה אמיתית.
- **אחד מגדולי הרבנים:** מיד לאחר המכירה, אני מתחיל להתפלל על הגוי שלא ימות בחול המועד...
- **אחד מגדולי ראשי הישיבות**, סיפר על הרב **חלקת יעקב** (הרב ברייש זצ"ל), שהיה רועד כל משך חג הפסח שמא ימות הגוי...

השיעור שלפנינו נחלק לכמה נושאים, המשולבים זה בזה, ויש צורך לנתחם ולהפרידם, ונעשה זאת בכמה סוגי חילוק:

חילוק א: חלוקה לנושאים – ניתן להבחין בכמה נושאים מרכזיים, כדלקמן:

- **מכירת חמץ** הן באופן תקין, והן כאשר חלים שיבושים.
- **ירושת הגר** את ממון "אביו" הגוי, מהו הדין באופן כללי, ומה הדין במציאות מיוחדת זו, כאשר ממון הירושה הוא חמץ, והבן אינו רוצה לרשת ממון זה (וייתכן שאינו מודע לכך שירש גם חמץ כחלק מהירושה). האם יש לבן הגר יכולת להיפטר מירושה זו?
- **ירושת הגוי** את ממון אביו, מה הדין בכללות, והיאך נדון במקרה זה, שהגוי הירש עלול לזכות בכל החמץ (ויש לזכור שמדובר ברכוש עצום הכולל חנויות ומפעלי חמץ בשווי של מיליוני שקלים לכל קהילה) ולסרב להחזיר (סוף סוף לא הוא התחייב להחזיר את החמץ, אלא אביו שמת). השאלה היא מהי הדרך שנוכל להוציא מהירש הגוי את כל הממון שנפל בחלקו (הוא אכן הירש החוקי מבחינה הלכתית, אבל מבחינתנו יש כאן בעיה נוראה, כי הסדר הנכון היה אמור להיות שבסוף הפסח כל החמץ חוזר להיות שלנו, וכאן השתבשו העניינים, ונראה שאנו עומדים בפני הפסד גדול מאין כמוהו).

חילוק ב: חלוקה לדרכי הלימוד (איסור והיתר, קניה ומכירה וכו') – עוסק שיעור זה בשלושה תחומים, כדלקמן:

ד פ י - ע י ו ן

- **איסור "בל יראה" ו"בל ימצא"**, השייך לשולחן ערוך חלק **אורח חיים** (סימן תמ"ג).
- **איסור "חמץ שעבר עליו הפסח"**, השייך גם הוא לחלק זה של השולחן ערוך (סימן תמ"ח-ג).
- **שעבודים וגביות** בירושת ממון, השייכים לשולחן ערוך חלק **חושן משפט** (סימן תי"ט-ג).

נשתדל לגעת בס"ד בכל התחומים הללו, כדי להוציא מכל תחום את הנקודות המאפשרות להגיע לפתרון הבעיה שבענייננו.

ב. מכירת חמץ – תקציר העניין

"מכירת החמץ" היא דרך **להיפטר מחיוב בדיקת חמץ** ע"י השכרת מקומות לגוי לפני זמן חיוב בדיקת חמץ, ודרך **להיפטר מאיסורי חמץ** (בל יראה ובל ימצא) **ולתיר להשתמש לאחר הפסח**, ע"י מכירת החמץ לגוי לפני פסח וקנייתם חזרה לאחר הפסח.

לראשונה – מוזכרת מכירת החמץ בדברי **התוספתא** (פסחים פרק ב הלכה ו): "ישראל ונכרי שהיו באים בספינה, וחמץ ביד ישראל, הרי זה מוכרו לנכרי או נותנו במתנה, וחוזר ולוקח ממנו אחר הפסח, ובלבד שיתנו לו במתנה גמורה". ומאז התפתחה מכירה זו, והיא מופיעה כמה וכמה פעמים בדברי הראשונים, האחרונים והפוסקים עד ימינו אלה.

מתחילה היה כל אחד שיש ברשותו חמץ, הולך בעצמו לנכרי, ומוכר לו את כל חמצו כדת וכדין. אבל לאחר ריבוי תקלות – הנהיגו למכור את החמץ ע"י הרב או בית הדין או אנשים מיוחדים הממונים על כך. הרב מתמנה לשליח, ומינוי השליחות נעשה ע"י כתב שטר הרשאה מיוחד. בשטר זה נעשה הרב שלוחם של הבעלים לבצע עבורם את המכירה מרשות הבעלים לרשות הגוי הקונה.

כדי להבהיר לעצמנו את **בעלות הממון בכל השלבים** של מכירת החמץ לגוי והקניה ממנו לאחר הפסח – הבה נזכיר בקצרה את **שלבי המכירה**, כולל הדגשת הבעלות והחיובים שבכל שלב, כדלקמן:

- **בימים שלפני חג הפסח** ממנה הבעלים את הרב למכור עבורו את החמץ לגוי. בשלב זה כל החמץ עדיין **בבעלותם של הבעלים**.

ד פ י - ע י ו ן

T

- **ביום י"ג ניסן, לפני השקיעה**, מוכר הרב לגוי את החמץ של כל מי שמינהו. בשלב זה נקנה החמץ לגוי, ועובר להיות **בבעלותו של הגוי**, לאחר שעשה כמה קניינים (מסוגים שונים: שטר, כסף, חצר, אגב, אודיטא, סיטומתא ועוד) המקנים לו את החמץ. אמנם החמץ נשאר בחצירו של היהודי, אלא שגם חצר זו (או חדר זה או ארון זה) מושכרת לגוי או נעולה באופן שקשה להגיע אליה. בשלב זה הגוי שילם תשלום ראשון עבור כל החמץ שקנה, ונעשה **בעל חוב** לשלם על יתרת החמץ לאחר הפסח.
- **מצב זה נשמר למשך כל חג הפסח**, שבו **הגוי הוא הבעלים** על החמץ, ובמקביל נשאר לו **חוב ממוני** כנגד כל החמץ שקנה.
- **במוצאי פסח** מודיע הגוי לרב המוכר, שאינו יכול לשלם את מחיר כל החמץ שקנה. הרב מבקש ממנו למכור לו את החמץ שקנה לפני הפסח. הגוי מסכים למכור, במחיר גבוה קצת יותר ממחיר הקניה (זזה הרווח שלו מכל העיסקה). בשלב זה קונה הרב את החמץ עבור הבעלים בקניין גמור. ומעתה חוזר החמץ ונהיה **בבעלותם של הבעלים** (למעט חמץ של תושבי חוץ לארץ וארצות חוץ לארץ, שהרב קונה את החמץ לעצמו, ומוכרו להם, איש איש לאחר יו"ט שני, או לפי יציאת הפסח בארצו).

עד כאן תוארו שלבי מכירת החמץ וקנייתו חזרה, כאשר **הכל הולך על מי מנוחות**, וכל צד מקיים את החלק שלו.

הבעיות מתחילות לצוץ כאשר ישנם **שינויים מהמהלך הרגיל**, כגון המקרה שבענייננו (שהגוי לא המשיך את המהלך עד הסוף, אלא מת באמצע המהלך, וסיבוך נוסף הוא שאחד מבניו יהודי, ותוספת סיבוך הוא שיש גם בן גוי היורש את כל החמץ). שינויים אלו הם עיקר שיעורנו, ובהמשך נלמד בס"ד היאך מתמודדים בחריגות אלו.

ג. הספקות בבנו הגר של הקונה הגוי

נפתח בשאלה מה קורה כאשר הגוי מת, ויש לו בן יהודי, גר צדק. זהו הנושא של – **בן גר היורש את אביו הגוי**. ולשם כך – הבה נצמצם את המקרה שבענייננו **למקרה פשוט יותר** (שהובא בספר **מעדני יו"ט** (לגרי"ט זנגר שליט"א, חלק ד), כדלקמן :

גוי שקנה חמץ, **ויש לו רק בן אחד**, והוא **גר צדק**, ואינו נמצא בסמוך לאביו, ולכן לא ידע שאביו מת בחול המועד, ולא עשה כלום עם החמץ שירש מאביו. במקרה זה מתעוררים הספקות הבאים :

ד פ י - ע י ו ן

- האם הגר עבר על "בל יראה", שכן יש עתה חמץ ברשותו והוא לא ביערו?
- האם חמץ זה נאסר בהנאה לאחר הפסח, מדין "חמץ של יהודי שעבר עליו הפסח אסור בהנאה" (כבשולחן ערוך אורח חיים סימן תמ"ח-ג)?
- האם מותר לכתחילה למכור חמץ לגוי שיש לו בן גר?
- על הצד שבשאלה הקודמת התשובה היא שלילית – האם יש צורך לבדוק לגבי כל גוי שבאים למכור לו את החמץ, שאין לו בן גר (ואמנם זה לא יכסה את המקרה שבנו מתגייר לאחר מכירת החמץ לאביו, אבל מסתבר שעד כדי כך אין לחשוש...)?

ובשו"ת מחנה חיים (חלק ג, אורח חיים סימן ל"א) נשאל לגבי מקרה הדומה לסיפור הבא :
מעשה בגוי, שמכרו לו את החמץ לפני פסח, והגוי כל כך התרשם מאיכותה של מכירה זו, מפרטי הקניינים, ממאור פניהם של הרבנים, ממסירותם והתעניינותם של כל בני הקהילה שנכחו במקום – עד שעמד והתגייר בחול המועד פסח. מה דין כל החמץ שנמכר לו?

השואל רצה להציע, שמאחר ודין איסור חמץ שעבר עליו הפסח הוא משום קנס – כאן, שהגר הוא אנוס, שכן לא היה יכול לבטל בערב פסח, בזמן היותו גוי, ולא היה בידו לבטל את החמץ בפסח – במקרה זה לא קנסוהו חכמים.

וענה המחנה חיים שיש כמה צדדים לדון בעניין זה, ונעבור עליהם אחד לאחד, ונראה מה שייך מתוכם לענייננו.

ד. קניין בין יהודי לגוי פוקע בהתגיירותו

טענה ראשונה של המחנה חיים – היא לגבי קיומו או אי קיומו של הקניין לאחר ההתגיירות. ונפרט :

הגמרא (במסכת בכורות דף י"ג:) דנה בקניינים הנעשים עם הגוי, ויש בזה מחלוקת אמוראים, כדלקמן :

- **דעת רבי יוחנן** (במסכת בבא מציעא דף כ"ו:) שמדאורייתא **מעות קונות** (כמו שמצאנו לגבי הקדש, שכתוב "ונתן הכסף וקם לו", ומה שלהלכה מעות אינן קונות – זה רק מדרבנן. בגלל תקנת חז"ל שמשיכה תקנה ולא מעות, כדי שלא יאמר המוכר לקונה "נשרפו חטיף בעליה"), וכל זה – דווקא מיהודי ליהודי, שכן כתוב בפסוק "עמיתך". אבל כשיהודי קונה מגוי – לא מועיל קניין מעות אלא רק קניין משיכה.

ד פ י - ע י ו ן

1

- **דעת ריש לקיש** (במסכת בבא מציעא דף כ"ו:) שמדאורייתא **משיכה קונה** (שכן הפסוק אומר (ויקרא כ"ה-יד) "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך" – דבר הנקנה מיד ליד, וזו משיכה), וא"כ מעות לא קונות **מדאורייתא**, ומדייקים **התוספות** (במסכת בכורות דף י"ג: ד"ה דבר תורה מעות קונות) שאם לישראל דורשים באופן אחד, מדין עמיתך – א"כ לגוי דורשים ההפך, והוא יקנה **דווקא בכסף**.

ומכאן בא המחנה חיים **לחידוש גדול מאד** (שאותו כותב גם המהר"ש ענגיל (חלק ב-נח)): מאחר והגוי קנה את החמץ לפי דרך הקניין הנכונה (כל שיטה לפי דרכה, כדלעיל) – **משנתגייר – נפסק כוח קניינו**, כיוון שלא שייך בישראל קניין זה!

אמנם – מודה המחנה חיים – שבדרך כלל כשאדם עושה קניין פעם אחת, הרי זה מועיל לתמיד, ללא יכולת לבטלו (וא"כ לא אכפת לי מה קרה לאחר הקניין שהתבצע נכון, והרי זו הגדרת הקניין – שמעביר בעלות מאדם זה לאדם אחר ללא יכולת חזרה) – אך כל זה כאשר הוא **בר אותו קניין**, כגון שהוא היה ונשאר גוי, אבל משנעשה ישראל **נפסק כוח קניינו**, וממילא חפציו, שזכה בהם בקניין זה, **הרי הם הפקר!** (והוסיף וחיפש שאפילו אם הגוי עשה את שני הקניינים, גם קניין כסף וגם קניין משיכה – גם כן לא יועיל כשיתגיר, כיוון שממה נפשך – מה שלא היה בתוקף לא היה עליו שם קניין כלל, ומה שכן היה – מתבטל בעת גירותו וכלתה קניינו).

ומסקנת **חידוש נפלא זה** הוא שכאשר הגוי נעשה ישראל – **נשאר החמץ הפקר**, והתוצאה היא **שלא עבר על בל יראה ובל ימצא**, ומשמעות הדבר היא שחמץ זה יהיה **מותר לאחר הפסח** (יש לציין שהמחנה חיים עצמו מסייג את חידושו בזה שזו הערה חדשה שאין לסמוך עליה להלכה, אלא א"כ יימצא לזה מקור בגמרא ובפוסקים).

ולענייננו – לגבי ירושת הבן הגר – **אין כל נפק"מ**, שכן הוא לא עשה שום קניין ולא חזר כלום, וכל החמץ הגיע אליו עפ"י דיני ירושה, ועדיין יש לדון מה דין חמץ זה (לענין בל יראה ובל ימצא ולענין חמץ שעבר עליו הפסח).

ה. הפקר החמץ מחמת הגירות

חידוש נוסף של המחנה חיים הוא שאם הגוי מתגיר – **פרק מעליו את בעיית החמץ**. ונפרט לפי הנקודות הבאות:

T ד פ י - ע י ו ן

- **בגמרא** (במסכת פסחים דף 1.) : אמר רבי אלעזר : שני דברים אינן ברשותו של אדם, ועשאים הכתוב כאילו ברשותו (וברש"י: להתחייב עליהם), ואלו הם : בור ברשות הרבים ו**חמץ משש שעות ולמעלה**.
- **לפי זה** – אם כוונת התורה לקנוס את מי שמחזיק חמץ ברשותו ולא ביערו – אם אדם **עשה מה שצריך**, כגון ביטל את החמץ או הפקירו – בוודאי שהכתוב לא עשאו כאילו הוא ברשותו. והטעם בזה הוא שאדם צריך **לגלות את דעתו**, שחפץ שיפקע ממנו שמו ובעלותו על החמץ, ועי"ז קיים את רצון הקב"ה. ואם לא עשה גילוי דעת כזה – לא נפקע ממנו שמו, וממילא עובר על "בל יראה" ו"בל ימצא", שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו.
- **וא"כ גם גר זה** – ברגע שקיבל על עצמו גירות – בין שאר התרי"ג מצוות, קיבל על עצמו שלא לעבור על איסורי "בל יראה" ו"בל ימצא", וא"כ ממנו המכיל חמץ הופקר ממנו מיידית (כמו חמץ משש שעות ומעלה אצל כל יהודי), והרי הוא כעפר ואפר. א"כ האם יעלה על הדעת שהקב"ה **יכניס את החמץ לרשותו** כדי להתחייב עליו באיסור דאורייתא "בל יראה" ו"בל ימצא"? הרי מעשה הגיור שלו גדול יותר מהפקר או ביטול חמץ (ובוודאי דבר זה נכון אם הודיעוהו קודם הגירות שחמצו עתיד להיאסר בהנאה, והוא קיבל זאת על עצמו, אבל גם אפילו אם לא הודיעוהו עד אחרי הגירות, אבל כיוון שקיבל על עצמו מצוות – כבר קיבל על עצמו גם את כל מה שכלול בזה, ובוודאי הפקיר את חמצו, כדי שלא יעבור על איסורי חמץ).

1. ירושת גר את ממון אביו

במקרה שבעניינינו איננו עוסקים בגיורו של **הגוי שקנה את החמץ**, אלא במותו של הגוי שקנה את החמץ, **ובגיוורו של בנו**. והשאלה הנשאלת היא מה דין החמץ שנופל בחלקו כירושה.

ונדון בזה לפי הנקודות הבאות :

- עפ"י דין התורה – **גוי יורש את אביו** (כבגמרא במסכת קידושין דף י"ז.).
- לכאורה – **גר שהתגייר כקטן שנולד דמי**, והוא מתנתק מאביו ומאמו, ואין לו יותר קשר משפחתי אליהם.
- אלא שיש **תקנה דרבנן**, הנלמדת בגמרא (במסכת קידושין דף י"ז:) : גר (יורש) את העובד כוכבים **אינו מדברי תורה אלא מדברי סופרים**. דתנן (במשנה מסכת דמאי ו-י): גר ועובד כוכבים שירשו את אביהם העובד כוכבים – גר יכול לומר לעובד כוכבים : טול אתה עבודת כוכבים ואני מעות, טול אתה יין נסך ואני פירות.

ד פ י - ע י ו ן

ח

משבאו לרשות הגר – אסור... ואי סלקא דעתך דאורייתא – כי לא באו לרשותו נמי, כי שקיל – חילופי עבודת כוכבים הוא דקא שקיל (וברש"י ד"ה כי לא באו נמי: משמת העובד כוכבים – זכה בחצאין, ורק עכשיו הוא מחליפם, אלא ש"מ הא דירש את אביו עובד כוכבים לאו מדאורייתא הוא דאינו מתייחס אחר העובד כוכבים וכקטן שנולד מאליו דמי), אלא מדרבנן, גזירה הוא מדרבנן **שמא יחזור לסורו** (משום ממונו).

• והוסיפו **התוספות ישנים** (במסכת קידושין דף י"ז: ד"ה אלא מדרבנן) שחכמים תיקנו לגר **רק ירושת היתר**, שהם אמרו (שיירש) והם אמרו (שהירושה תהא מוגבלת רק לדברים המותרים).

ובענייננו ניתן להסיק שאין כל חשש לגבי החמץ של אביו, שכן הגר לא יורש אותו, מתקנת חז"ל, וממילא יוצא כדלקמן:

- הבן הגר "הצליח להשתחרר" מעולו של קבלת חמץ בפסח לחלקו, ובכך ניצל מעבירה של "בל יראה" ו"בל ימצא".
- כל ירושת החמץ נפלה בחלקו של הבן הגוי, כדין "גוי יורש את אביו" מדאורייתא.
- באופן זה ניצלו בעלי החמץ מחשש "חמץ שעבר עליו הפסח", שכן מעולם לא שכן חמץ זה בפסח אצל יהודי.
- ממילא אין בעייתיות בזה שלגוי – קונה החמץ – יש בן גר, ואין מה לחשוש לבעיות (מלבד העובדה שאין כל כך גם מה לחשוש שמא ימות הגוי הקונה, שכן למיתה לא חיישין).

ז. ירושת הבן הגוי את החמץ שקנה אביו

ועתה הגענו לתורף הבעיה של שיעורנו. כאשר הגוי (שאינו נעשה עיסקת מכירת החמץ) מת – מדאורייתא בנו יורש אותו (כבגמרא במסכת קידושין דף י"ז:), ובמסגרת ירושה זו מקבל הבן הגוי לבעלותו את כל החמץ.

וישאל השואל: מה הבעיה – מדוע לא נפעל אצל הבן כמו שהיה אפשר לפעול אצל האב, דהיינו: אם האב הגוי היה עושה בעיות (כגון: לא מגיע אחרי פסח, מציב תנאים בלתי הגיוניים, מוכר את החמץ למישהו אחר וכו') – היינו תובעים אותו לדין על אי קיום המקח (ואם יפסיד בדין או לא יבוא לדין – תמיד אפשר לקחת את החמץ הנמצא בידינו, כתפיסת ממונו על אי תשלומו), כך גם נעשה לבנו של הגוי (נדרוש ממנו לעמוד בתנאי ההסכם כאילו עמד כאן אביו, ואם לא יעמוד בהסכם – נתפוס את החמץ כנ"ל) שהרי ירש את כל ההסכם מאביו, וכל הכללים מחייבים אותו!

ד פ י - ע י ו ן

הבעיה היא שלכאורה אין דרך לגבות מהבן הגוי את החמץ שירש, וכל תביעה שתגיע אליו בעניין זה – תיתקל בחומת "לאו בעלי דברים זידי אתם", ומה אתם מתערבים לי בירושת אבי? אני ירשתי באופן חוקי את כל החמץ, ולא מחייב אותי שום הסכם איתכם, וכל טענה שיש לכם לעסקים שעשיתם עם אבינו המת – אנא פנו אליו ודונו בזה איתו...

ויש להבחין בצדקת טענתו של הבן הגוי, שנכון שלא היה איתו כל הסכם, אבל – עדיין ניתן לפתור חלק מהבעיה ע"י ניתוח ההסכם שהיה עם אביו הגוי. וניתן לחלק בין שתי אפשרויות:

- **שעבוד קרקעות:** מאחר שהיה **קניין בשטר** בינינו ובין אביו הגוי – **כל נכסי המקרקעין של האב השתעבדו להסכם זה**, וניתן לגבות מהם, שכן השעבוד שלהם **קודם לירושת בנו** (אמנם יש להעיר, שהשטר שהיה כאן אינו **שטר חוב להלוואה**, אלא רק **שטר מכירה** שמטרתו רק להוסיף עוד סוג של קניין, כדי לאלם את המכירה, וא"כ היאך יגבו בשטר זה? ובשטרות של אחד מבתי הדינים דייקו לכתוב בראש השטר את המילה "שטר" ולא "שטר מכירה", כדי שיהיה לו תוקף גם של שטר חוב).
- **שעבוד מטלטלין:** ידוע **שמטלטלין אינם משתעבדים לבעל חוב**, והמקור לזה הוא **משנה מפורשת** (במסכת בבא קמא דף י"ד): **שום כסף, שווה כסף, בפני ביי"ד, ועפ"י עדים בני חורין בני ברית וכו'.** **ובגמרא:** שווה כסף – מלמד שאין ביי"ד נזקקים (וברש"י: להיפרע מן המזיק) אלא לנכסים שיש להם אחריות (דהיינו שיש להם קרקעות)...**הכא במאי עסקינן – ביתמי** (וברש"י: שאם השאיר להם אביהם המזיק קרקעות – גובה מהם, אבל ממטלטלין אינו יכול לגבות, כיוון שיתומים אינם משתעבדים לבעל חוב, שאפשר לומר שקנאום לאחר מיתת אביהם).

ובענייננו יוצא כרגע שרק הקרקע משועבדת לגביית החמץ, אבל **כל החמץ** (הגם שנמצא ברשותנו) – הרי הוא של הבן הגוי, ללא שמותר לנו לתפסו ולהשתמש בו. וא"כ **זו בעיה חמורה, שיש מצב שמפסידים את רוב נכסינו בעיסקה זו** (ובפרט בהתחשב בעובדה שמדובר בהסכם מכירה של כעשרה מיליון שקל, ולגוי הרגיל אין כלל קרקע או לכל היותר יש לו דירה באיזורי מגורים זולים מאד)!

[יש להעיר שכל הבעיה שבענייננו היא במקום שדין התורה הוא השולט. אבל כאשר הגוי הולך לפי דינא דמלכותא (וקל וחומר כאשר דינא דמלכותא באותו מקום מחייב גם את היהודי), ובדינא דמלכותא יש מקומות רבים שדין המדינה היא שכל העיזבון משועבד להחזרת חובות המת, בין מטלטלין ובין

ד פ י - ע י ו ן

מקרקעין, והיורש לא מקבל כלום עד להשלמת החזר כל חובות המת – במקרה כזה אפשר לומר ליורש הגוי "כך דינכם", ולדון אותו לפי דינים אלו (כנלמד בגמרא במסכת בבא קמא דף ק"ג.ג. בסוגיית יהודי וגוי שבאו לדין תורה, והרחבה בעניין זה ניתן למצוא בשיעור "דפי עיון" ב"ק ק"ג מס' 214 "דיון עם גוי בבי"ד ישראל").

ח. שעבוד החמץ לפירעון החוב ע"י הגוי היורש

ואולי אפשר לומר שבמקרה של חמץ – יש השתעבדות של המטלטלין לעיסקה זו, כיוון שיש כמה דרכים בראשונים לבאר את אי השעבוד של המטלטלין, כדלקמן:

- **רש"י** (במשנה במסכת בבא קמא דף י"ד:, ד"ה ביתמי) כתב: שאם השאיר להם אביהם המזיק קרקעות – גובה מהם, אבל ממטלטלין אינו יכול לגבות, כיוון שיתומים אינם משתעבדים לבעל חוב, **שאפשר לומר שקנאום לאחר מיתת אביהם.**
- **ואם אפשר לדייק** בלשונו של רש"י – ניתן לומר שבמקום שהיורש לא יכול להתחמק ולומר שקנה את הרכוש לאחר מיתת אביו, **כגון במקרה של חמץ, שהרי הוא מאופסן אצלנו ולא אצלו** (ואין הוא יכול להסביר היאך הגיע רכשו אלינו לאחר פטירת אביו... ויותר: אם יתעקש לומר שרכוש זה אינו ירושה מאביו – א"כ יש כאן הודאת בעל דין שחמץ זה אינו שלו מהירושה – בוודאי שאפשר להחזירו לרשותנו...) – במקרה זה אולי אפשר לומר שיש שעבוד גם למטלטלין.
- **ויש להוסיף עוד ברש"י** (עפ"י דברי רש"י בגמרא במסכת בבא מציעא דף ס"ז: ד"ה אין בעל חוב גובה) שכתב לגבי המציאות שהלווה מת, והמלווה רוצה לממש את נכסיו מהיורשים: מאי עבידתיה דתבע (היאך יכול הוא לתבוע את היתומים) – הרי לא לוו ממנו, ואי ירתי קרקעות – משתעבדי נכסיה מחיים, ומיחייב מדין ערב, דנכסייהו דבר איניש אינון ערבין ביה, דכי אוזפיה עלייהו סמך (אם היתומים ירשו קרקעות – נכסים אלו השתעבדו למלווה עוד בחיי אביהם הלווה, כיוון שנכסי האדם הם הערבים על הלוואתו, שכן בשעת ההלוואה סמך המלווה עליהם שיוכל לפרוע מהם), **אבל מטלטלי – אפילו דין ערב ליכא, דלאו עלייהו סמך מלווה**, הואיל ובידו להצניען ולאבדן (נכסי מטלטלין אינם יכולים להיות ערבים, שכן אין דרך המלווה לסמוך על ערבותם, בגלל יכולת הלווה לאבדם).
- **כאן הדיוק קצת שונה**, שאין שעבוד המטלטלין תלוי ביכולת ההתחמקות של היורש, אלא **בסמיכות הדעת של המלווה** (התלוי ביכולת ההתחמקות של היורש). ולכן במקום שהמלווה יכול לסמוך בדעתו על המטלטלין, ולהיות בטוח שהיורש אינו יכול להתחמק, **כגון במקרה של חמץ, המאופסן אצלנו, ללא חשש הברחת היורש** – במקרה זה אולי אפשר לומר שיש שעבוד גם למטלטלין.

יא

ד פ י - ע י ו ן

- ואם ישאל השואל** מי אמר שאפשר לדייק ברש"י, ולומר שיש חילוקים בין המקרים (בדרך כלל תיקונים מסוג זה – עושים בהם "לא פלוג רבנן" ולא מתחשבים בטעם הפרטי של כל מקרה) – יש לענות שרש"י עצמו מראה מקרים שיש בהם חילוקים, כגון במקרה של עיסקא (בגמרא במסכת בבא מציעא דף ק"ד:; ד"ה להכי קרו ליה עיסקא) כתב: (מהות העיסקא היא) שתהא קיימת תמיד, ומתעסק בה, ויסמכו עליה בעליה שלא תינתן להוציאה, ואם מת הלווה – יגבה, ולא תיעשה כמטלטלין שלהן, שכייון שצריכה להיות קיימת – סומך עליה כמקרקעין, דטעמא דלא קא משתעבדי מטלטלי דיתמי לבעל חוב – משום שמעיקרא לאו עלייהו סמך, דלאו למיגבי מינייהו אוזפיה, שהרי בידו להוציאן (שבמילוה רגיל לא סמך המלווה על המטלטלין, שכן בידו של הלווה להוציאן), אבל הני – אין בידו להוציאן, וסמך עלייהו. ע"כ.
- למדנו מדבריו** שמאחר שאי אפשר להוציא את הממון לצורך הוצאות פרטיות – סומך נותן העיסקא ומתייחס לממון כאל קרקע ולא כאל מטלטלין, ויש בזה שעבוד. ומעתה אפשר לומר כך גם בענייני החמץ, שהקונה או יורשו לא יכחישו את מקור הבעלות על החמץ, ויש בזה סמיכת דעתם של המוכרים, א"כ יש שעבוד לחמץ זה, וניתן לגבות מהיורשים (כמו מאביהם הגוי, כדלעיל).

דרך נוספת לפיתרון המקרה שבענייננו (כאשר הגוי הקונה את החמץ מת ובנו הגוי ירש אותו, ומטלטלי דיתמי לא משתעבדי) הוא עפ"י שיטת הרשב"א, המתייחס למקרה הבא:

הרב ראובן מכר את החמץ של הקהילה לגוי, וכתב בשטר המכירה, שאם הגוי לא ישלם את חובו לאחר הפסח – יוכל המוכר לגבות את חובו הן מקרקע והן ממטלטלין. ועבר הפסח והגוי לא שילם, האם מותר לגבות מהחמץ?

וכתב הרשב"א (בשו"ת הרשב"א חלק א-תתקי"ד) שכייון שהמוכר סומך דעתו גם על המטלטלין – יכול לגבות מהמטלטלין אפילו ללא שעבוד המטלטלין אגב הקרקע.

ובענייננו – נראה, לכאורה, שמצאנו פיתרון במקרה מיוחד זה של מכירת חמץ, ולמרות שהחמץ הוא מטלטלין – בכל זאת יש עליו שעבוד (מהטעמים השונים שלמדנו לעיל), ולכאורה ניתן לגבות ממנו את החוב, גם מהיורש הגוי.

ד פ י - ע י ו ן

יב

ט. "בל יראה" בחמץ משועבד

אלא שיש לדון בפיתרון זה (שיש שעבוד על החמץ לפרוע גם מיתומים), ולברר מה דין "חמץ משועבד הנמצא ברשותו", שכן יש כאן חרב פיפיות, שככל שהשליטה על החמץ חזקה יותר (ע"י שעבוד) – כך יש חשש גדול יותר של "בל יראה" ו"בל ימצא". ונתקדם לפי הנקודות הבאות:

- **מצד אחד: חמץ של גוי המופקד אצל ישראל**, ואינו חייב באחריותו (כנלמד בגמרא (במסכת פסחים דף ה:)) ונפסק להלכה בשולחן ערוך (אורח חיים סימן ת"מ-ב)) – **אינו עובר עליו**.
- **מצד שני: ישראל שהלווה לגוי על חמצו** (כנלמד בגמרא (במסכת פסחים דף ל:)), ונפסק בשולחן ערוך (בסימן תמ"א-ב)) – ואמר לו "מעכשיו" (וחייבים לבחור באופן זה, כדי שאם ימות הגוי באמצע הפסח – החמץ כבר יהיה משועבד לפני מיתתו) – והגילע הזמן (ואפילו אחרי פסח) ולא פרעו, אפילו כאשר אין אחריותו עליו – **אסור, משום שנקנה לו למפרע**.
- **אמנם** – כשמדובר במשכון – יש קולא, כפי שמבאר המשנה ברורה (בסימן תמ"א-ט) שישראל אינו קונה משכון מנכרי, ונמצא שלא היה ברשותו עד לאחר הפסח.
- השאלה היא מה דין חמץ משועבד, ובזה יש לומר (בסברה) שחמץ משועבד הוא פחות מחמץ ממושכון, ואם הדין הוא (בסימן תמ"א-ב) שחמץ ממושכון בידו, אם לא אמר לו "מעכשיו" – מותר, הגם שבוודאי חמץ זה משועבד ליהודי (ביאור: אמנם ישראל אינו קונה משכון מגוי, אלא שהכוונה היא שאין לו קניין בגוף המשכון, אבל מכל מקום בוודאי שהמשכון משועבד לו, ואם לא יפרע לו הגוי – אזי יוכל היהודי לגבות את החמץ בחובו).

ואם כנים הדברים – ניתן להתייחס לחמץ זה כמשועבד למכירה, ואפשר לפרוע ממנו גם לאחר מיתת הגוי וירושת בנו הגוי. **וצריך עיון**.

י. תקנת הגאונים לגבות מיתומים

דרך אחרת לנסות לפתור את הסבך בו אנו נמצאים (שהחמץ הוא מטלטלין, והם אינם משתעבדים לעיסקא, ובמקרה שהגוי מת – בנו הגוי יורש את החמץ, ועלול להיות בזה הפסד ממוני גדול) היא ע"י תקנת גביית מטלטלין.

בזמן הגאונים תקנו שבעל חוב יכול לגבות ממטלטלין. תקנה זו רמוזה בדברי הראשונים ומובאת להלכה. ונביא כמה עדויות לתקנה זו:

ד פ י - ע י ו ן

- **הרי"ף** כתב על סוגיית "שווה כסף" דלעיל (במסכת בבא קמא דף י"ד: הנ"ל, ודבריו נמצאים בדף נ. בדפי הרי"ף): והשתא (בימינו, וזו התקנה שנקראה מאוחר יותר בשם **תקנת הגאונים**, וכן הוא לשון הרמב"ם לקמן) דתקיננו רבנן לבעל חוב לגבות מן המטלטלין – **גובה מיתומים בין מקרקעות ובין ממטלטלין. וכן הלכה** (וכן כתב הרמב"ם (בהלכות נזקי ממון ח"ב) ולשונו מבוארת יותר: כבר תקנו הגאונים לגבות בעל חוב מן המטלטלין. ופשטה תקנה זו בכל בתי הדינים. לפיכך מגבין הנזקין מן המטלטלין של יתומים. ואם לא הניח מטלטלין – גובים לו מן הזיבורית, וגם הובא בסמ"ג (מצוות עשה ס"ז)).
- **וברא"ש** (במסכת בבא קמא פרק א-יט) כתב (בשם רבנו אפרים) שכל תקנה זו היא **דווקא לבעל חוב**, כדי לא לנעול דלת בפני לווים, או **לכתובת אשה** (משום פריה ורביה) אבל לניזקין לא תיקנו כלום, כיוון שהוא נושא בלתי שכיח.
- **ודעת רבינו תם** (ודבריו הובאו גם בסמ"ג (שם)) שאפילו לבעל חוב לא תוקנה תקנה זו אלא **רק לכתובת אשה**, משום שמקנה מטלטלין אגב קרקעות, וזו גם דעת **רב שרירא גאון** (שהובאה בתוספות במסכת כתובות דף ס"ז. ד"ה גמלים).
- **אמנם – הרא"ש** (שם) הוסיף, **שבדורות הללו – דין מטלטלין כדין קרקעות לכל סוגי השעבוד**, וכל זה הוא **מדין הגמרא** (במסכת כתובות דף ס"ז): אמר רבי יוחנן – **גמלים של ערביא – אשה גובה מהם**.

ולהלכה נפסק (בשולחן ערוך סימן ק"ז-א): מצווה על היורשים לפרוע חוב אביהם, **וכופים אותם בכך** כמו שכופים את אביהם. במה דברים אמורים – **כשהניח קרקעות**. אבל אם לא הניח אלא **מטלטלין** – אין כופים אותם לפרוע חוב אביהם מהם, אבל **מצווה** עליהם לפרוע חוב אביהם מהם, זהו מן הדין.

אבל הגאונים תקנו שיהא **בעל חוב גובה מהיורשים מטלטלין** שהניח אביהם, הלכך כופים אותם לפרוע חובות אביהם, אפילו הוא מלווה על פה, אף מהמטלטלין שהניח אביהם וכו'.

וכן בדיני נזיקין (בשולחן ערוך סימן תי"ט-ג): מת המזיק קודם שיפרע – **מגבין לניזק מהמטלטלין של היתומים**, ואם לא הניח מטלטלין – מגבין לו מזיבורית שבקרקעותיו וכו'.

יא. חלות תקנת הגאונים גם על גויים

השאלה היא אם תקנת הגאונים חלה גם על גויים, באופן שהיורש הגוי חייב לשלם את חובות אביו, ואם לא – ניתן להפקיע ממנו את החמץ.

ד פ י - ע י ו ן

יד

וכדי לענות על שאלה זו – נראה **שיש להעמיק** בגדר "תקנת הגאונים". וכתב הריב"ש (סימן שצ"ב) שיש בזה שתי הגדרות כלליות אפשריות :

- **מכוח שעבוד**: כיוון שעכשיו סמיכות הדעת היא גם על מטלטלין – תיקנו **שעבוד על המטלטלין** כמו על הקרקע. (ובהגדרה זו כלולים גם גוים).
- **מכוח כפייה על המצוות**: מאחר שיש על היתומים מצווה לפרוע את חוב אביהם, אפילו ממטלטלין – באו חז"ל וקבעו שאפשר לכתחילה לכפות על המצווה הזאת מדין "כופין על המצוות". (ובמקרה זה אין לזה שייכות לגוי).

נפקא מינא בין שתי ההגדרות היא בדיוק הנושא שבענייננו, אם אפשר **להחיל "תקנת הגאונים"** על הגוי :

- אם הגדרת התקנה היא **מכוח שעבוד** – ייתכן שלא חילקו, והחילו את התקנה על הכלל, **ללא חילוק בין יהודי לגוי** (וא"כ נמצא פיתרון לבעיה שבענייננו, שכן יש שעבוד על החמץ וניתן לגבות ממנו גם מהיורש הגוי).
- ואם ההגדרה היא **מדין כפייה על המצוות** – בוודאי שהתקנה **אינה חלה על הגוי**, שכן אין לו מצווה כזאת (ולפי צד זה – אין בתקנה זו כדי לתת מענה לבעיה שבענייננו, שכן לא חל שעבוד על החמץ מכוח התקנה, ואי אפשר לגבות ממנו).

יב. עצות נוספות

ובעיסוקנו בנושא זה – הועלו הצעות מסוגים שונים, והרי כמה מהם לפנינו :

- **ביטוח חיים לגוי**: אם כל החשש הוא שבמקרה של מיתת הגוי ילכו דמי החמץ לטמיון – אולי אפשר לעשות לגוי **ביטוח חיים**, שאם ימות במהלך הפסח – תשלם חברת הביטוח את הסכום המלא של שווי החמץ שקנה (וכדי לבדוק בריצונות את ההצעה – נדברנו עם איש בכיר בביטוח, והצענו לפניו לבטח כנ"ל. מחיר הפוליסה נקבע לשני פרומיל לשנה, שהם 400 שקל לשבוע לסכום של 10 מיליון שקל. אלא **שלא נמצאה אף חברת ביטוח שהסכימה לבטח דבר חד פעמי** על סכום גבוה כזה, ואמרו שרק אם יבואו 100 רבנים בעלי קהילות, וישלמו סכום זה כל אחד – אז יהיה שייך לדבר...).
- **החתמת הגוי על צוואה**: עיצה טובה היא, שבזמן שעושים עם הגוי את כל הקניינים – מחתימים אותו גם על שטר **צוואה**, שמעביר את כל החמץ לידי הרב המוכר (והשטר יכתב באופן המועיל, דהיינו שכמה דקות קודם מיתתו תינתן מתנה זו, וכן שתהיה נתינה זמנית לגוי אחר, עד לאחר החג, כדי שהרב לא יעבור על "בל יראה", ולמיתת שניים כבר לא חיישין כי אין לדבר סוף, כבסוגיית אשתו של כהן גדול, במשנה בתחילת מסכת יומא, דף ב.).

ד פ י - ע י ו ן

- **הפקרה קודם המיתה:** בין שאר ההסכמים עם הגוי – יוסכם גם **שהחמץ שקנה יהיה "הפקר"** החל מכמה דקות לפני מיתתו (נושא זה תלוי בדון של "האם מועיל הפקר לאחר ל", ותלוי גם ביכולת הסכם עתידית ללא זמן מוגדר וכו'. במקרה של מיתה – יישאר החמץ "מופקר" ברשות הבעלים המקוריים עד עבור הפסח, ואח"כ הם יזכו בו מן ההפקר).
- **הסכם גם עם הבן הגוי:** בשלב חתימת ההסכם עם הגוי – ייערך הסכם מתאים גם עם הבן היורש, שילך בדרך הקניין של אביו (ויש – כמובן – להיזהר שההסכם יהיה בדרך שאין בו "דבר שלא בא לעולם").

ובשורה התחתונה – נמצאו כמה אפשרויות לפיתרון הבעיה במקרה שבענייננו (כשהגוי שקנה את החמץ מת בפסח, ויורשיו הם בן גר ובן גוי):

- **לחלק הירושה של הבן הגר** – אין חשש ("בל יראה" ו"בל ימצא" של הגר, ולא לחמץ שעבר עליו הפסח לכל הקהל), שכן **הגר אינו זוכה בחמץ זה**.
- **לחלק הירושה של הבן הגוי** – אם זכה בחמץ, ואינו חייב לשלם תמורתו – ישנם כמה דרכי פיתרון (וכל אחד מהם אינו מושלם):
- **אפשרות א:** לדון את הבן הגוי **לפי דינא דמלכותא** ולומר לו "כך דינכם".
- **אפשרות ב:** ללכת עפ"י טעם הדין שמטלטלין אינם משתעבדים, ולהכריע שבמקרה של חמץ – **המטלטלין כן משתעבדים** (הן מחמת שהגוי לא יכול להתחמק והן מבחינה שיש סמיכות דעת של הקונה).
- **אפשרות ג:** מטלטלין משתעבדים מכוח **תקנת הגאונים**.
- **אפשרויות נוספות:** ביטוח חיים, צוואה, הפקר וכו'.

ולמסקנה – הואיל וכל העצות אינן מושלמות – מובן מדוע אמרו גדולי ישראל (המצוטטים בראש שיעורנו) **שיש מקום להתפלל שהגוי לא ימות...**

יג. סיכום ומסקנות

- גוי שקנה את החמץ ומת באמצע הפסח, והשאיר שני בנים: האחד גר והשני גוי – מה הדין לגבי "בל יראה" ו"בל ימצא", לגבי "חמץ שעבר עליו הפסח", ולגבי עצם חזרת הרכוש אל בעליו לאחר הפסח? ונדונו הנושאים הבאים:
- **החשש שהגוי ימות** מטרידה את העוסקים במכירת חמץ, שכן מתעוררות בזה בעיות שפיתרון אינו מושלם.
 - למדנו את שלבי **מכירת חמץ**, כאשר אין בה בעיות מיוחדות.

ד פ י - ע י ו ן

טו

- כאשר הגוי מת ויש לו בן גר – יצא שאמנם גר שהתגייר כקטן שנולד, אבל מדרבנן הוא יורש את אביו, והירושה היא רק עד גבולות ההיתר (הם אמרו והם אמרו).
- בן גוי שיורש את אביו – כאן הוא מרכז הבעיה, שכן מטלטלי דיתמי לא משתעבדי לבעל חוב, ויכול הגוי גם לזכות בחמץ וגם להיפטר ממערכת החיוב התלויה בזכות זו.
- אפשר להפעיל נגד הגוי היורש את דינא דמלכותא מדין "כך דינכם", ולתפוס את החמץ עד פירעון חובותיו.
- אפשר ללמוד שחמץ (בשונה משאר מטלטלין) כן משתעבד, כיוון שהיורש הגוי לא יכול להעלימו, שכן הוא נמצא אצל היהודי, ועוד – מסיבה זו גם סמכה זעתו של המשעבד, כיוון שהגוי לא יכול להוציא את החמץ ולהעבירו למקום אחר (והבאנו דוגמא לכך שדנים כל מקרה לגופו, ולא עושים "לא פלוג").
- בעייתיות מיוחדת היא התלות בין התגברות בחוזק השעבוד להתגברות בחשש "בל יראה" ו"בל ימצא", ויש לדעת את הגבול בו עדיין יש שעבוד על החמץ, ובכל זאת לא עוברים איסור "בל יראה".
- תקנת הגאונים לגבות גם ממטלטלי דיתמי – היתה יכולה להיות פיתרון טוב לענייננו, אילו היתה באה מכוח חוזק השעבוד. אבל לפי הצד השני – שהתקנה באה מדין כפיה על מצווה ליתומים לפרוע חוב אביהם – בתקנה זו אין כל קשר לגוי, ואי אפשר לנצלה לענייננו.
- כמה עצות נוספות לפתרון הבעיה שבענייננו: לעשות ביטוח חיים לגוי, להכריחו לשלם דרך צוואתו, להפקיר את החמץ לפני מותו, לעשות הסכם גם עם בנו של הגוי – כל העצות הללו יש בהן דופי, ועדיף להתפלל שהגוי לא ימות...